

ÇEVRE KİRLİLİĞİ, TEMİZLİK VE İMAN

Süleyman AKKUŞ (*)

Özet

Çevre inanan ve inanmayan bütün insanları ilgilendiren bir sorundur. Mümin, imanı gereği çevresine duyarlı olmalıdır. Zira bu Kur'ân ve Hz. Peygamberin buyruğudur. Tevhid inancı da, müminden çevreye hassasiyet göstermesini zorunlu kılar. Nitekim evreni ve insanı var eden Allah, bütün varlıkları birbirleriyle bağlantılı olarak yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, İslam, Mümin

Environment Dirtiness, Cleanness and Belief

Abstract

Environment is an interested problem to the entire human as believer and non believer. Nevertheless believer must be sensitive to environment by their theological faiths. Because the Qur'an and Prophet ordered mu'mins to be hypersensitive to environments. Not but what the belief of Tawhid commanded mu'mins to do something about environment and ecology. Thusly God, who created world and human, created entire world correlatively.

Key Words: Environment, Islam, Believer

*) Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
(e-posta: sakkus@sakarya.edu.tr)

Giriş

XXI. Asrın başlangıcından itibaren en çok konuşulacak konulardan birisi de çevre ve bağlı problemler olacaktır. Temelde her şeyin insanla bağlantılı olduğu gerçeğinden hareketle bu konu da aslında insan kimliğinin ortaya koyduğu tavırlarda yatmaktadır. Bu nedenle meseleyi insanı tanımaksızın anlamaya çalışmak, ele alınan bu konuyu çözüm-süzlüğe itmek anlamına gelecektir. Bu makalede, kirliliğin sadece fiziki kirlenme olarak görülmemesi, çevre ve bağlı problemlerin yalnızca evrenin maddî kirlenmesiyle izah edilemeyeceği, çevre, temizlik ve iman konularını İslam kültürünün temel dinamiklerini de dikkate alarak değerlendirmenin gereğine işaret edeceğiz.

A- Çevre Nedir?

Çevre kavramı genel olarak insanların tüm sosyal, biyolojik, fiziksel ve kimyasal faaliyetlerini sürdürdüğü ortam olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede sıklıkla çevrenin ne olduğu sorusu gündeme getirilmiştir. Bilim adamları çeşitli çevre tanımlarında, çevrenin sadece fiziki anlamda yaşanan bir mekân bütünlüğünden ibaret olmadığını belirtmişlerdir. Böylece çevre denince, sadece doğal çevremizi anlamamanın eksik olacağını, insanın hangi düzeyde olursa olsun yaşadığı çevrenin bir parçası olduğunu vurgulamak istemişlerdir. Dolayısıyla herhangi bir bilim adamı bilsin ya da bilmesin, farkında olsun ya da olmasın bir sınıfın insanı, bir inançlar bütünü içinde, bir sosyal yaşantının tam ortasında yahut en azından yaşadığı toplumun parçaları arasında yer almış, almaya devam edecektir¹. Bu düşüncelerle fiziki mekânlar, fiziki mekânların tanzimi ve kullanımıyla insanın kendisine ikram edilen kâinatın tüm imkânlarının tüketimi arasında doğrudan bir irtibat bulunmaktadır. Buna paralel olarak günümüzün en önemli sorunlarından birisinin çevre sorunu olduğunu, bunun sadece belli kitleleri değil, tüm dünyayı ve gelecek nesillerin sağlıklı bir çevrede yaşama imkânlarını da tehdit ettiğini biliyoruz. Ancak çevre bilincine sahip cemiyetler oluşturmadan sorunların üstesinden gelebilmenin, varlığını devamı için sürekli tabiatla mücadele etmeden yaşamının imkânı da gözükmemektedir².

Hayatın anlamı, insanın içinde bulunduğu tüm birimlerle barış içinde yaşama, güçlü bir hayat bilincinin oluşması, tabii birimlerle, insanın nesnelere olan irtibatının sürekli yenilenmesine dayanır. Buna mukabil modern teknolojilerin kullanımını bir hurda yığına varan tek yönlü bir süreç olarak değerlendiren ekonomik teorilerle desteklenir ve özünü tüketim esaslı bir zemine yerleştirir. Bugün insanlığın geldiği noktada bazı sektörlerde enerji ve kaynak darlığı neticesinde maddî nesnelere yeniden değerlendirilmesi ve kullanımı kıt kaynakların insanlığın hizmetine amade kılınması bugünkü modern düşüncelerle temellendirilmesi güç anlayışlardır. Kur'an'ın "Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur"³ âyetiyle dikkatimizi çektiği husus, çevreyle ilgili ilk nokta da çevrenin geniş bir perspektiften anlaşılması gerektiğidir. Durum yalnızca bu noktada kalmayıp tüm çevrelerin yaratıcısının ve sahibinin aynı zamanda bizim de yaratıcımız olduğunu hatırlayarak insan, kâinat ve Allah üçgeninde bir tevhit anlayışını oluş-

1) Edward Said, *Oryantalizm*, çev. Nezih Uzel, İstanbul 1998, s.23.

2) Erdem, A. Baki, *Çağımız ve Çevre*, Ankara 1990, 12-24; Köylü, Mustafa, Bir "Ekolojik Din Eğitimi Modeli: Batı Örneği", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı: 20, 2004, s. 68.

3) el-Fatiha, 1/1.

turma bilincini de zorunlu kılmaktadır. Bir Müslüman olarak âlemlerin Rabbi ifadesini; bütün çevrelerin ve tüm çevreleri çevreleyen ve kuşatan Rab olarak anlamak durumdayız. Nitekim Kur'an bu gerçeği şöyle vurgulamaktadır:

“Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah'(ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir.”⁴

Bununla ortaklaşa bir yaşamın kullanıldığı bir alan kastedilmektedir. Bu insanın belirli bir mekânda yaşama mecburiyetinde olmasının tabii bir sonucudur. İnsan, belirli bir çevreyle, ortamla, zamanla kayıtlı bir varlıktır. Bulunduğu mekânda kendi şartlarıyla sürekli en mükemmele doğru arzularını kamçulamak, ihtiraslarını tatmin etmeye çalışmak için kendisi ve çevresiyle maddî ve manevî anlamda temasta bulunur. Bu bütün canlı varlıkların en mükemmeli ve son aşaması kabul edilen insanın tüm nesnelere varlığına şahitliği için bir tezahürdür. İnsanın fiilleri, davranışları kendi kimliğinin göstergesidir. Mükemmel ya da değil, insanın tüm davranışları sürekli mükemmele ya da bozulmaya doğru gelişir.

Bütün toplumlarda tabiat, ilk etapta insanın düşünceleri, inançları, kültürleri, adetleriyle iç içe oldukları fiziksel bir mekândır. Bu mekânın insan vasıtasıyla kullanılması kimliğiyle doğrudan ilişkilidir. Ancak, bilinen yönüyle fiziki anlamda bir çevre insanın öz benliğini oluşturan tek unsur değildir. Tecrübeler bize insanın toplumsal bir varlık olduğunu göstermiştir. “Belli zaman ve mekândaki toplum ve toplumsal gerçekleri vasıflayan, karşılaştıran ve yorumlayan bir ilim”⁵ olarak sosyoloji ilmi de insanın bu toplumsal yönüne vurgu yapmaktadır. Yaptığı gözlem ve araştırmalarıyla İslam dünyasında tarih felsefesi ve “din sosyolojisi” sahalarındaki ilk ciddi çalışmaları yapan İbn Haldun da insanın bu ictimâî yönüne “insan toplumunun zarurî” olması gerçeğini dile getirmekle işaretle bulunmaktadır. Toplumsal olmanın ötesinde, münzevi yaşayan, çevreden soyutlanmış bir varlık ancak insan zihninde tasavvur edilebilir. Mantık ilminde varlığı tasavvur edilen “Anka kuşu” da ancak zihinde var olabilen bir varlıktır. Bununla birlikte toplumsal olmanın dışında tabiatla tek başına hayat mücadelesi verdiği tasavvur edilen, İbn Tufeyl'in (ö.581/1185) “Hay b. Yakzan” adlı felsefi eserinde ve Endülüs ve çevresinde bu eserden etkilenerek sonraları yazıldığı kabul edilen Daniel Defo'nun (1660-1731) “Robinson Crouse” adlı romanında münzevî bir hayat yaşayan insanın bu yaşantısı bir zorunluluktan değil, cemiyet hayatından kaçma ve inzivaya çekilmeyi tavsiye etmekle nitelendirilse de aslında bu, “ilahi vahyin ya da felsefenin bir noksanından, doğrudan doğruya insanların anlayışsızlığından ileri gelen sebeplerle hakiki din hayatının ve mutluluğun toplumdan uzaklaşarak” gerçekleşebileceğine inanılan istisnai bir durumdur. Bu ise bir yönüyle bir kaçıştır. Unutulmamalıdır ki bu düşünce ideali arayan insan zihninin bir ürünü olmakla birlikte Endülüslü bir başka mütefekkir olan İbn Rüşd tarafından insanların hiçbir şekilde toplumdan ayrılmamalarını tavsiye eden düşüncesiyle kabul görmüştür⁶.

İnsanın toplumsal gruplar ya da topluluklar halinde yaşadığı dış mekânı, fiziksel çevre, biyolojik ihtiyaçlarının giderildiği en temel ortamdır. Bununla birlikte çevrenin yalnızca

4) el-Bakara, 2/115.

5) Günay, Ünver, *Din sosyolojisi*, İstanbul 2002, s. 13.

6) Günay, s.109.

fiziksel bir alanla, sınırlandırılması da dar bir tanımdır. Çevre konusunda son zamanlarda yapılan değişik çalışmalar insanın maddî manevî tüm alanlarını kapsayan her şeyin çevre tanımlamasıyla değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Ahlak, din, siyaset, iktisat, hukuk, sanat sahalarında yapılan çalışmalar, bunlarla alakalı tek tek fertlerin oluşturdukları gruplar ya da topluluklar belirli bir sosyal ve kültürel çevreyle kuşatılmışlardır. Bu çevre oluşumlarının düzenli ya da mükemmel hale getirilmesi insanın tabiatla uyumu çerçevesinde algılanmalı ve düzenlenmiş tabiatın işleyişine uyum sağlamalıdır. İnsanın bünyesindeki ihtirasların kaynağı durumunda olan menfî duyguların fitrî mecrasından koparak, hırçın, yakıp yıkan, başkalarına zarar veren, sahip olma, tahakküm etme duyguları bu düzenin en belirgin düşmanlarıdır. Belirgin hale gelen insanın bu tahripkâr yönü, tabiatla dengelerin bozulmasına dolayısıyla sosyal ve kültürel bütün çevre düzensizliklerinin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. İçinde yaşadığımız sırda petrolün bir silah olarak kullanılması, tüm insanlığı yok etme tehlikesini potansiyel olarak sürekli taşıması, gerektiğinde insanlığın ortak tabii serveti durumunda olan bu zenginliğin bir hiç uğruna heba edilmesi bir tarafa, tabiatın ekolojik dengelerinin de ortadan kalkmasına yol açmıştır. Çağımızda dünyamızın karşı karşıya kaldığı böylesine tehditler hafızalarımızdan henüz silinmemiştir. Belirli bir grubun menfaatleri uğruna tüm doğal zenginliklerin yok olup gitmesi, en büyük facia olması bir yana, bu olaya seyirci kalabilen, hiçbir önlem almayan ya da alamayan insanlığın bu tavrı da zihni bir kirlenmedir. Dağların, ovaların, ırmakların kısaca tüm kâinatın belirli bir sistem dâhilinde çalışıp, yenilenerek çalışması, insanın tahripkâr tutumuyla adeta bozulmakta, kendi halinde işleyen arı kovanına dışarıdan müdahale edilerek sokulan çomakla bozulan sistemde olduğu gibi tabiatı tabii olmayan yollarla yapılan müdahaleler, sun'î bir ortam, doğal olmayan tehlikeli bir zemini hazır hale getirmektedir. Kur'an-ı kerim tabiatı işleyen bu sistemin bozulmasının insanların kendi elleriyle meydana geldiğini, karada ve denizde fesadın, kötülüğün insanoğlunun fiilleriyle oluştuğuna dikkat çekmekte, yaptıkları yanlışlardan dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı kötü sonuçlarını bu dünyada tattıracağını belirtmektedir.⁷ Âyette sözü edilen "insanın kendi yapıp-ettiklerinin bir sonucu" ifadesiyle, günümüzde korkunç bir şekilde kısmen ortaya çıkan doğal çevremizdeki yoğun çürüme ve tahribat, kendi kendini tahrip eden teknolojik gelişmeler ve insanlığın daha önce hayal bile edemediği ekolojik felaketlerle karşı karşıya kalmanın sonucu oluşan çilginca faaliyetler öngörülmüştür. Zira bu yönüyle bu tarz bir uygulama materyalist temele dayanmaktadır. Toprağın, havanın ve suyun sanayi atıkları ve şehir çöpleri yüzünden dizginlenemeyen bir şekilde kirlenmesi, bitki örtüsü ve denizlerin artan bir şekilde zehirlenip yok olması, yaygın uyuşturucu ve görünürde "faydalı" ilaç kullanımı sebebiyle insanın bedeninde ortaya çıkan her türlü genetik bozuklukların ortaya çıkışı, genel anlamda "çevre kirliliği" adı altında incelenebilecek problemlerdir.

B-İman ve Temizlik

İslam dini, Allah'a ibadetten, itaat ve teslimiyetten ibaret en kutsal bir dindir. İnsanların Allah'ı bilmek, tanımak, O'na ibadet etmek ve itaatte bulunmak için yaratıldığı da bunun temel gayesidir. İnsanların mutluluk ve selameti, gerçek varlığı, yüce Allah'a güzel niyet ve samimi bir kalp ile ibadet ve itaat etmekle kazanılır. Ancak bunun elde edilmesi, sağlam zeminlere oturtulması da bir takım şartlara bağlıdır. İman esasları

7) Rûm, 30/41

başlığı altında verilen amentü esaslarında Allah'a iman inanılması ilk önce gelen şarttır. "Güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak" demek olan iman inanılması gerekli olan iman esaslarında insanın herhangi bir şüpheyi barındırmamasını bu konuda tam bir kalbi mutmainliği gerekli kılar. Kelimenin bu sözlük anlamı tasdik anlamındaki Arapça *âmene* fiilinden, yalanlamanın karşıtıdır⁸. Başta dini manası olmak üzere değişik kullanım ve deyimsele anlamlarla kültürümüzde zengin bir anlam kazanmıştır⁹. *Emn* kökünden türemiş master olan kelime sözlük anlamıyla iki anlamdadır: Birincisi; korkunun zıddı emniyet, güvenliktir. Kalbin huzura ve sükûna kavuşması, her türlü korku karşısında güven duyması, inananın kendini güvende hissetmesidir. İkinci anlamı ise doğrulamak; bir şeyin doğruluğunu tasdik veya kabul etmek ya da birine, bir şeye inanıp güvenmektir. Kelimenin kök anlamı olan birinci anlamı güveni sağlamak, korkuyu gidermekle, ikinci anlamı ise; kabul ve tasdik ederek benimsemeye sıkı bir bağ vardır. Zira inanan ile inanılan arasında karşılıklı güven sağlanmalı, kendisine inanılanın konuşma ve tavırları karşısındaki güven vermelidir.

Doğrulama ve yalancı konumdan kurtulma, güvenle elde edilir. Böylece karşılıklı emniyet sağlanır. Bu karşılıklı güven kelimenin Arapça kullanımına dayanmaktadır. İman kelimesiyle aynı kökten türeyen *emanet* mastarı yukarıda anlatılanları destekler mahiyette, hıyanetin zıddıdır¹⁰. Karşılıklı emniyeti sağlama, Arapça'da "iman" kelimesindeki hemzenin iki anlamda da kullanılmasına dayanır. Buradaki hemze, ta'diye (geçişli) durumunda, "eman vermek, emin kılmak" anlamındadır. Hemze "sayrûret" (oluş, olmak) için olursa, "emin olmak" manasındadır. Birincisinde karşısındakini güven içinde kılmak söz konusuysen, ikincisinde kendisi güven içinde olmaktadır¹¹.

Bu anlamda dinler temel akideleriyle birlikte kulluk şuurunda olmasını arzuladığı insanın ibadet telakkisini de maddî ve manevî temizlik kurallarına dayandırırken, anlam bakımından güvenli olma ve güvenli kılma anlamındaki bu halle irtibatlı kılmaktadır. Bu konuda İslam dininin ana kaynakları durumunda olan hem Kur'an ve hem de Peygamber (s.a.v)'in hadislerinde insanlığa bu çerçevede uyulması gerekli bir takım uyarılarda bulunulmuştur. İslâm, temizliği imanın vasıflarından biri sayar ve iman etmeyle temizlik arasında bir ilişki kurar. Bundan dolayı temizliğe önem verme tarih boyunca Müslümanların temel özelliklerinden biri olmuştur. Hz. Peygambere hitaben Kuran'ın nazil olan hükümleri bu çerçevede konuya açıklık kazandıracak hususiyetlerdir: "Ey bürünüp sarıyan Resülüm! Kalk ve insanları uyar. Sadece Rabbini büyük tanı. Elbiselerini tertemiz tut. Kötü şeyleri terk et"¹² emri temizliğin iki yönlü boyutuna dikkat çekmektedir.

Bu âyette elbisenin temiz tutulmasıyla maddî temizliğin önemi vurgulanırken, kötü şeyleri terk etmeyle de, manevî temizliğin altı çizilmektedir. Maddî ve manevî temizlik

8) İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut tsz., XV, 160; Rağîb el-İsfehânî, *Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, Kahire 1961, s. 25; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, İstanbul 1283, s. 40; Bakillânî, *et-Temhîd*, nşr. İmaduddîn Ahmed Haydar, Beyrut 1987, s. 389; Taftazânî, *Şerhu'l-makâsîd*, Kahire 1989, V, 175.

9) Eren, Hasan ve diğerleri, *Türkçe sözlük*, s. 701; Doğan, D. Mehmet *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1986, s. 536.

10) İbn Manzûr, XV, 160, el-İsfehânî, s. 25.

11) Neseî, *Tabsiratu'l-edille*, thk. Hüseyin Atay, Ankara 2004, I, 56; ayrıca bk.; İbn Manzûr, XV, 160; el-İsfehânî, s. 25 vd.; Cürcânî, s. 40; Tefîzânî, V, 175.

12) el-Müddessir, 74/1-5.

bir bütün olarak birbirinden ayırlamaz bir düşünce kabul edilmiştir. Bu düşünce çevre temizliği ve Müslüman toplumlarda çevrenin, evin, yolların, park ve bahçelerin temizliğine dikkat etme tarzında, her türlü manevî ve ahlâkî temizliğin insan hayatının ayrılmaz bir parçası olduğu fikrini doğurmuştur. Bu manevî hayatın en dinamik göstergeleri durumunda olan ibadetlerde de böyledir. İslam'ın beş temel şartından biri olan namaz için de durum aynıdır. Namaza başlamadan önce yerine getirilmesi gereken bir farz kabul edilen ve "temizlik" genel başlığı altında dile getirebileceğimiz "hadesten taharet" ve "necasetten taharet" ifadelerinin maddî ve manevî, ya da bir başka ifadeyle dış temizlik ve iç temizliği ifade ettiklerini söyleyebiliriz. Lügat bakımından dini bir ıstılah olarak temizlik ve nezafet anlamlarında olan taharet; pislik ve necasetten arınmış olmak veya abdestsizlik (hades) denilen şer'i bir engelin ortadan kalkmasıdır.

Konunun geniş bir şekilde ele alındığı fıkıh ve ilmihal kitaplarında bu konuda "taharet-i kübrâ" (büyük temizlik), "taharet-i suğrâ" (küçük temizlik), "hades", "hades-i ekber" gibi bir çok fikhî ıstılahlar geliştirilmiş, bunlarla ibadet için gerekli görülen maddî ve manevî kirlere arındırılarak insanın inandığı yüce varlığın karşısına çıkılması arzulanmıştır. Bununla alakalı olarak bir insanın günlük hayatında her zaman karşı karşıya bulunduğu tabii ihtiyaçlarının giderilmesi bir sisteme bağlanmış; cünüplük, kadınlara mahsus nifas ve hayız halleri; "taharet-i kübrâ" (büyük temizlik), idrar yapmak, vücudun herhangi bir yerinden kan çıkması nedeniyle meydana gelen abdestsizlik hali; "taharet-i suğrâ" (küçük temizlik) halleri ibadete engel mânialar olarak telakki edilerek, İslam toplumlarında bunları öğreten edebiyatın oluşması, buna göre yaşamayı kültürün bir parçası kabul eden bir telakki geliştirilmiştir. İnsanın günlük ihtiyaçları, hayatının bütün safhalarında izlenmesi gereken hususlarla ilgili olarak yazılan ilm-i hal kitapları bunların en bariz örneklerindedir¹³.

Bu yönde yapılan bütün bu çalışmalar sadece bununla kalmamış İslama inanmanın bir parçası, akidenin ayrılmaz bir vasfı da telakki edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in bir hadis-i şerifinde "temizlik imanın yarısıdır"¹⁴ buyrulmakla imanla temizlik arasında mevcut alakaya dikkat çekilmiş, Müslüman'ın günlük hayatında hem kendisi ve hem de çevresiyle, arındırılmış bir beden ve ruh haliyle hayatını sürdürmesi amaçlanmıştır. İnsanlık tarihi boyunca üzerinde çok konuşulmuş, değişik ilim dallarınca araştırmalara konu olan iman konusu gerçek yönüyle tam olarak hiçbir zaman açıklığa kavuşturulamamakla birlikte temizliğin imandan sayılması yönüyle de dikkatlerin aralarındaki irtibata yöneltilmesini doğurmuştur.

İmanın, akide ve kelam konularının temel problemlerinden olduğunu ve İslâmî hükümlerin yerine getirilmesinde öncelikle mümin olmanın gerekli olduğunu da dikkate alırsak, bir Müslüman için Peygamber (s.a.v.)'in hadisinde ifade edilen gerçek daha iyi anlaşılabilir. Şüphesiz böyle denilmekle Müslüman toplumların dışındaki diğer cemiyetlerin temizlikten uzak oldukları kastedilmemekte, sadece söylenilmeye çalışılan bütün beşeriyet için evrensel bir hayat düsturunun "bir şeye gönülden bağlanmak, inanılması

13) İlmihallerle ilgili olarak bkz. İlmihallerle ilgili genel bilgi için bk. Kurt, Hasan, *Cumhuriyet Dönemi İlmihal Kitaplarının İtikadi Konulara Yaklaşımı (1925-1965)*, SA Üni. Sos. Bil. Enst. (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 1998.

14) Dârimî, *Vüdü* 2; Ahmed b. Hanbel, V, 242-244.

gerekenin şu ya da bu şekilde olduğuna kesinlikle karar vermek, inanmak” demek olan imanla da alakalı olduğu tespiti yapılmaktadır. İmanın temel rüknü olan tasdik, kesin bir inancın, dolayısıyla kalpte kesp ve ihtiyarın olmasını gerektirir. Bu da insanın çalışması ve seçmesi ile gerçekleşir. Bunun sonucu kalpte rahatlık, huzur, sükûn ve itmi’nan oluşur. Zira bunda bir yönüyle kişinin iradesi söz konusu olmakta, irade ise belirli bir tercihi bildirmektedir. Ancak yapılan bu tercih sağlam değerler üzerinde temelleniyorsa bir anlam ifade eder ve böylece gerçek anlamda iman gerçekleşmiş olur¹⁵. İman da, nihai derecede kaygılı olma halidir. İmanın dinamikleri, nihai kaygısının dinamikleridir. İnsan her canlı varlık gibi, birçok şey hakkında, ama hepsinden öte, yiyecek ve barınma gibi kendi varlığını etkileyen şeyler hakkında da kaygı duyar. Bu insanın dış dünyayla olan kaygılarının bir yönüdür¹⁶. Bunun yanında insanın manevî kaygılarının bulunması da, onun diğer canlılardan ayrıldığı temel noktadır. Bu temel yön mutlak bir akide haline getirilen XVIII. yüzyılın yalnız akledilebilirilere ya da yalnız doğal duyulabilirilere değer veren anlayışına zıt, zahire hapsedilmiş bir zihniyete yabancı, farklı, bir o kadar da köklü bir anlayıştır. “Temizlik imanın yarısıdır”¹⁷ hadisiyle, insanın sosyal ruhi ve ferdî bütün beşeri etkinliklerinin “amel” kavramı içinde değerlendirilmesi göz önünde bulundurulduğunda itikadî fıkıh olarak değerlendirilen *el-Fıkhu'l-ekber*'in fikri etkinlikleri, İbn Haldûn'un ifadesiyle amellerin en şerefli olan kalbin amelini, yani imanı konu edinmesiyle düşünüldüğünde, önemi son derece açıktır¹⁸. Bir başka yönden hadis, İslam'ın temel ilkelerinin önemli bir kısmını içermekte, bir yönüyle zahiri temizliğin ifadesi olan abdestle irtibatlandırılarak, abdestin ancak imanla birlikte geçerli olacağını dile getirmektedir. Zira ibadet amacıyla yapılmayan bir abdest, yalnızca fizikî bir temizlenmeden ibaret kalacak, manevî, dini boyutu tamamıyla göz ardı edilmiş olacaktır. Burada imanla muradın *es-salât* yani namaz olduğu da söylenmiştir. Nitekim Kuran-ı kerim de Allah teala da “*vema kenallahü liyudia iymaneküm*” ayetinde “iymaneküm” ifadesiyle bu anlamı kastetmiştir. Taharet, temizlik namazın sıhhat şartıdır. Dolayısıyla yarısı gibidir, anlamına gelebileceği de söylenen hadisteki “yarım”ın hakiki bir yarım (nisf) olmasının gerekli olmadığı dile getirilmiştir. Anlamının imanın kalp ile tasdik “zahire inkiyad” olması da ihtimaldir. Bu ikisi imanın ilk yarısıdır. Taharet namazı kapsar. Bu da zahirde olan bir inkiyaddır¹⁹. Hadiste dile getirilen imanla temizlik arasındaki bu bağlantı Peygamber (s.a.v.)'in “temizlik imandandır”²⁰ hadisinde de ifade edilmiştir.

İslam ve İslam medeniyetinin bir anlamda temizlik medeniyeti olduğu ve bunun ibadetle birlikte düşünülmesi gerektiği gerçeğini, Müslümanların namaz kılmasının temel şartlarından birisinin abdest alma emriyle gerçekleştiğini hatırlamamızla yeterli olacaktır. Kur'an'ın “Ey insanlar! Namaz kılmayı dilediğinizde yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayınız. Başlarınızı mesh edip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayınız. Cünüp iseniz iyice yıkanıp temizleniniz...”²¹ âyeti bunu bildirmekte, günde beş kez tekrarlanarak arın-

15) Lindbom, Tage, *Başaklar ve Ayrık Otları*, çev. Ömer Baldık, İstanbul 1997, s.49.

16) Tillich, Paul, *İmanın dinamikleri*, Fahrullah Tekem, Salih Özer, Ankara 2000, s.15.

17) Müslim, *Tahâret I*; Tirmizî, *Da'avât* 91; Nesâî, *Zekât I*.

18) Şentürk, Recep, *İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplumbilim*, İstanbul 1996, s.114.

19) Nevevî, *Sahihi-i Müslim bi şerh-i Nevevî*, Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, tsz., II, 100, Tahâret I.

20) Müslim, *Tahâret I*; Tirmizî, *Da'avât* 91; Nesâî, *Zekât I*.

21) el-Mâide, 5/6

muş bir beden ve ruhla ibadetlere başlangıç yapılmaktadır. Ayrıca namaz kılınacak mekânın ve ibadeti gerçekleştirme esnasında elbiselerin de temiz tutulması gerekmektedir.

Hz. Peygamberin de bütün hayatında temizliğin her türlüsüne çok dikkat ettiği görülmektedir. Örneğin, Cuma namazı için gusledilmesi, misvak kullanılması/dış temizliğine özen gösterilmesi, temiz ve güzel elbise giyilmesi, güzel koku sürünmek, soğan, sarımsak gibi başkalarını rahatsız edebilecek nesnelere yenilmemesi gerektiğine dair teşvik ve tavsiyeler bilinen hususlardır²².

Görüldüğü gibi, Müslüman maddî ve manevî yönlerden daima temiz olmak zorundadır. Maddî temizliğe, yani beden, ev ve çevre temizliğine dikkat eden bir Müslüman'ın, ruhî, kalbî ve manevî temizliği ihmal etmesi de mümkün değildir. Bildiğimiz gibi, her tür hastalıktan korunmanın ilk şartı da temiz olmak ve temiz ortamlarda yaşamaktır. Koruyucu hekimliğin bize söylediği de bundan farklı değildir. Kirlenme boyutları bir yönüyle maddî bir görüntüyle ortaya çıkarken diğer taraftan, batıl inançlar, kötü davranışlar, günah ve bid'atlarla ifade edilebilecek olan manevî bir kirlenmeyle de ortaya çıkabilmektedir.

C- Çevre Kirliliği ve Temizlik

Temizliğin zıddı kirliliktir. Dolayısıyla bugün temizlikle ilgili gerekli önlemlerin alınabilmesi için kirlilikle ilgili problemlerin halledilmesi gerekmektedir. Sadece zahiri anlamından hareketle meseleyi yüzeysel bir konuma yerleştirmek kirlenmenin boyutlarını gerçek yönüyle kavramamaktır. Çevre ve temizlik adı altında söylenilmesi öncelikli olan konu çevreyle birlikte çevre kirlenmesi ve çevre kirliliği problemlerinin yaşadığımız asırda insanların zihinlerini en çok meşgul eden konuma yerleşmeleridir. Yüzyılımız birçok teknolojik yararları insanlara sunarken, bir yandan da insanlığın ortak malı olarak çevreden geri getirilmesi zor, hatta mümkün olmayan varlıkları da alıp götürmektedir.

Dünyadaki hızlı nüfus artışı, sanayileşme, kentleşme ve gelişen teknolojiyle doğal ve fiziksel kaynaklardan aşırı derecede ve dengesiz şekilde yararlanılmıştır. Bu nedenle, yeryüzünde kullanılmayan, doğallığını koruyabilen alanların sayısı gün geçtikçe azalmakta; su, hava, toprak ve orman gibi insan yaşamı için de hayati öneme sahip unsurların kirlenmesi ve tahribi de her geçen gün artmaktadır. Kirli sular sadece insanlara değil, doğal yaşama da zarar vermektedir. Çevre kirliliği sadece suyun kirlenmesi problemi de değildir. Hava kirlenmesi, toprak kirlenmesi, besin kirlenmesi, gürültü kirliliği gibi daha başka kirlilikler de, çevre kirliliği içinde ele alınabilecek boyutlardır.

Kömür ve petrol gibi yakıtların aşırı kullanılması, egzoz gazlarının havaya karışımı hava kirliliğinin; hızlı nüfus artışıyla daha fazla besin ve konut ihtiyacının oluşması, tarıma elverişli olmayan toprakların tarım amacıyla kullanılması toprak kirlenmesinin; biyolojik, kimyasal ve radyolojik kaynaklı kirleticilerin besin kirliliğinin göstergesidir. Karayolu, demiryolu, uçak ve hava alanlarının oluşturduğu trafik gürültüsü, endüstri ve donatım gürültüsü, ev şantiye, sokak gibi yerlerde oluşan yüksek derecedeki seslerin, gürültü kirliliğinin nedenleri olduğu söylenebilir.

22) Konuyla ilgili bazı rivayetler için bkz. Buhârî, *Cuma* 2, 3, 12, *Ezan* 161; *Şehâdât* 18; Müslim, *Cuma* 5; Muvatta, *Cuma* 4; Ebu Dâvud, *Tahâret* 129; Nesâî, *Cuma* 6, 8; Muvatta, *Cuma* 2; Tirmizî, *Salat* 381; Muvatta, *Tahâret* 113; Ibnu Mâce, *İkametu's-Salât* 83; Buhârî, *Er'ime* 49, *Salât* 160, *İ'tisâm* 24; Müslim, *Mesâcid* 73; Ebü Dâvud, *Er'ime* 41; Tirmizî, *Er'ime* 13; Nesâî, *Mesâcid* 16.

Yukarıda kısaca saymaya çalıştığımız temiz bir toplumu kirliliğe mahkûm eden kirliliklerin ortaya çıkmasına neden olan bu olaylar, bir takım yan etkileri de beraberinde getirmiştir. Büyük ölçüde, sanayileşme, şehirleşme, nüfus artışı, tarımsal mücadele ilaçları ve kimyasal gübrelerin neden olduğu suların kirlenmesi, belli başlıca hastalıkların (kolera, tifo, dizanteri, sarılık gibi) mikroorganizmaları, kirliliğinden ya da sularla yıkanmış meyve ve sebzelere insanlara geçerek salgın hastalıklara yol açabilmiştir. Hava kirliliğinin yüksek düzeyde olduğu yerlerde solunum, cilt hastalıkları, kanser vakalarında artışlar ve hatta ölümler görülebilmektedir. Toprak kirlenmesinde; tarım ilaçları ve gübrelerin yanlış ya da fazla kullanımı, su kaynaklarına ulaşmaları nedeniyle sağlık açısından zararlı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Kirliliğin besinler de, her türlü hastalık yapıcı mikrobu üzerlerinde taşıyabilmekte, bu besinlerin tüketilmesiyle mikroplar vücuda alınabilmekte, bunun sonucu besin zehirlenmesi ya da kolera, sarılık vb. gibi bulaşıcı hastalıklar ortaya çıkabilmektedir. Besinlerin üretimi sırasında kullanılan katkı maddeleri hormonların da insan sağlığına olumsuz etkileri olabilmekte, hormon katkısıyla üretilen besin maddeleri, insanda hormon dengesini bozabilmektedir. Gürültü kirliliğinin etkilerini de en çok, fiziksel etkiler, fizyolojik etkiler, psikolojik etkiler ve performans etkiler olarak özetlemek mümkündür.

Geçici veya sürekli işitme bozuklukları, kan basıncının artışı, dolaşım ve davranış bozuklukları, öfkelenme, bezginlik, iş veriminin azalması, dikkatin dağılması (konsantrasyon bozukluğu) bu saydığımız maddelere verilebilecek örneklerdir. Gürültü kirliliğinin özellikle okullarda, gerek öğrencinin gürültü fonu yanında öğretmeni ve dolayısıyla dersi anlamaması, gerekse aynı fona karşı mücadele veren öğretmenin yorgunluğu, eğitim seviyesini düşürmektedir. Aynı şekilde gürültülü ortamlarda çalışmak strese yol açmakta bu stresli ortamların sonucu olarak insanlarda, ülser, yüksek tansiyon ve kalp hastalıkları görülebilmektedir²³.

Kısaca özetlemeğe çalıştığımız çevre kirliliğiyle ilgili problemler, Kur'an'ın "Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur"²⁴ ifadeleriyle geniş bir perspektiften ele almak zorunda olduğumuz insanın yaratıcısının bütün âlemlerin de yaratıcısı olduğu gerçeğini hatırlayarak, çevreye karşı görevlerimizi tam olarak yapmamız ve çevre bilincini toplum olarak yeterince benimsememiz ve bunu, insanın yaratıcısına karşı yerine getirilmesi gerekli bir ibadet zemininde anlaşılması gerçeğini zorunlu hale getirmektedir.

İnsanın çevresi, evi, bahçesi, arabası, soluduğu hava, içtiği su, içinde yaşadığı kent, toplumun bütün fertleri tarafından paylaşılan denizler, göller, nehirler, yollar, dağlar ve ormanlar da yine çevremizi oluşturmakta ve bunların insanların emrine amade kılınmış, kullanmamız için emanet olarak devredilmiş mekânlar olduğu gerçeği, bu bütünlüğü vazgeçilmez kılmaktadır. Üstelik yukarıda da ifade ettiğimiz gibi geçmiş medeniyetlerimizde temizlikten hareketle oluşturduğumuz kültürler de bunun zahiri göstergeleri olmuştur.

Temizliğin dikkate alınmadığı mekânlar tabiatın insana küskünlüğünü, tüm doğal ortamların çevre kirlenmesiyle bozulması ve kirlenmesini beraberinde getirmekte, havanın, denizlerin kirlenmesi, ozon tabakasının incelmeye, hayvan türlerinin yok olması sonucunu doğurmaktadır. Tahammül edilemeyen, yaşanılmayan, hastalıkların, sıkıntuların, denge-

23) Kışlalıoğlu, Mine-Berkes, Fikret, *Çevre ve Ekoloji*, İstanbul, 1989, s.122-130; Keleş, Ruşen, *İnsan, Çevre, Toplum*, Ankara 1992, s. 12-34.

24) el-Fâtiha, 1/1

sizliklerin ortaya çıktığı temiz olmayan bir çevre, kendisi ve çevresiyle barışık olmayan insanı gündeme getirmektedir. Bunlara ayrıca sosyal çevrenin de kirlenmesi ilave edilmelidir. Buradan hareketle yaşanılan tüm alanların temiz bir görünüme kazandırılması sadece fizikî anlamda bir kazanım değil insan sağlığını tehdit eden tüm unsurların ortadan kaldırılmasını da sağlayacaktır.

Peygamber (s.av.)'in hadislerinde de konuyla ilgili bazen doğrudan bazen dolaylı yollarla bazı açıklamaların yer aldığı görülmektedir. Abdullah b. Abbas (r.a.)'da şöyle rivayet edilmiştir:

“Bir defasında, Peygamber (s.a.v.) Medine veya Mekke bahçelerinden birinin yanından geçiyordu. Kabirlerinde azap gören iki insanın sesini duydu. Peygamber (s.a.v.): ‘Bunlar azap görüyorlar. Hem de azap görmeleri büyük bir şey için değildir’ buyurduktan sonra (yine devam ederek) : ‘Evet (günahları büyüktür) biri, bevlerinden sakınmazdı, diğeri de kovuculuk ederdi’ buyurdu. Ondan sonra yaprakları soyulmuş taze bir hurma dalı istedi. Dalı iki parça haline getirdi. Her birinin kabri üzerine birer parça dikti. ‘Ya Resulallah, bunu ne için yaptın!’ diye sordular. ‘Bunlar taze kaldıkça belki (azapları) hafifler’ cevabını verdiler.”²⁵

Hadiste, idrar yaparken özen gösterilmeyerek sıçratmanın ve kovuculuk yapmanın küçümsenmemesi gerekli davranışlar oldukları ifade edilmektedir. Ayrıca az miktardaki idrarın; yapılan dedikoduların realite olarak küçük görüldüklerine dikkat çekilmektedir. Bu iki fiil; birisi sağlık açısından, diğeri ise ahlaki yönden noksanlık, her ikisi dini açıdan büyük birer kusurdur. Birisi zahiri, öbürüsü bâtinî birer pisliktir. Özellikle kovuculuk görünüş itibariyle üzerinde durulmayan ancak dikkatle düşünüldüğünde en büyük toplumsal bela olduğunda şüphe yoktur. Fertler arasında kovuculuğun yaygınlaşması, bir milletin, toplumun yıkılmasına yol açabileceği gibi kaçınılması da sağlıklı olmasının temel unsurlarından birini oluşturacaktır.

Kabre ağaç dikilmesinin manevî faydası, bu hadisin ve Peygamberin bu kavlından, fiilinden müstefad olduğu gibi “O’nun yüceliğini, aşkınlığını övgüyle tesbih etmeyen bir tek nesne yoktur”²⁶ ayetinde bütün mümkün varlıkların kendilerine has olan birer ibadet dili ve ubudiyetle yaratıcılarını zikir, tesbih ve tahmid eyledikleri haber verildiğinden, kabre dikilen ağaç yaş kaldıkça onun zikrinden kabir sahibinin faydalanması bir komşuluk hakkıdır. Maddî, medeni, sıhhi faydaları ise açıklamaya ihtiyaç hissetmez²⁷.

Hız. Peygamber bu konuda ashabına bir başka hadisinde de “laneti gerektirecek iki şeyden kaçınmaları” gerçeğini tavsiye etmekte, onların, “laneti gerektirecek iki şeyin ne olduğunu sormaları karşısında “insanların gelip geçtikleri yollara ve gölgelendikleri yerlere abdest bozmak” şeklinde cevap vermiştir²⁸. Hadiste insanlar tarafından işlenen kötü fiillerden yalnızca iki fiile dikkat çekilmektedir. İnsanların temel ihtiyaçları, abdest bozmaları amacıyla, herkesin gelip geçtiği yolların ve gölgelendikleri yerlerin Peygamber

25) Buhârî, *Vüdü* 55, 56; Müslim, *Tahâret* 11, Ebû Dâvud, *Tahâret* 11,56, Tirmîzî, *Tahâret* 52.

26) en-Nisâ, 4/44

27) Zebîdî, *Zeyü'd-dîn* b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtifî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, trc. Kâmil Miras, Ankara, 1969, IV, 666, 555-556, “Babu'l-cenaze”.

28) Müslim, *Tahâret* 68; Ebû Dâvud, *Tahâret* 14.

(s.a.v.) tarafından laneti gerektiren iki sebep olarak gösterilmesi²⁹ bu konuda buna benzer davranışların da aynı ölçüde laneti gerektirecek ve yasaklanması gereken davranışlar olduğunu gösterir.

Burada Hz. Peygamber tarafından cahiliye toplumu insanların lanetlenmelerini, beddualarını gerektiren fiillerden sadece ikisi; insanların gelip geçtikleri yollara, altında gölgelenilen ağaç diplerine, su kenarlarına, meskûn mahallere ve civarına büyük veya küçük abdest bozmak, oraları kirletmek üzerinde durulmuştur. Genel anlamda beden ve ruh temizliğiyle çevre temizliği, ferdin sağlığı ile toplumun sağlığı üzerinde durulmuş, bedevi bir toplumdan, tüm insanlığa örnek olacak medeni bir toplumun inşası hedeflenmiştir. Nitekim İslam toplumlarının sonraki asırlarda kurduğu medeniyetler bu hedeflerin ne denli gerçekleştirilebileceğinin en büyük delilleri olmuştur. Öyle ki Müslüman toplumlarda oluşturulan bu dengeler “ışık doğudan gelir”, “temizlik doğudan gelir” ifadeleriyle sonraki nesillerce ifade edilir olmuştur. Şurası unutulmamalıdır ki, Hz. peygamberin bir düstur olarak ortaya koyduğu bu prensiplerin cemiyetlerde ve özellikle Müslüman olmayan toplumlarda hayata geçirilmeleri uzun bir süreç almış, bazılarında hala belirli bir düzeye ulaşamamıştır.

İmam Nevevî eserine “halkın geçeceği yola, gölgeleneceği yere, su kenarına ve benzeri yerlere abdest bozmanın yasak oluşu” konu başlığıyla başlamakta Ahzab sûresi 33. âyette bildirilen “mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklemiştir” âyetiyle insanların birlikte kullandıkları mekânları kirletenlerin bütün insanlara eziyet etmiş olacakları hükümüne yer vermektedir. İnsanın hiçbir günahı ve suçu olmadığı halde eziyet çekmesi ve cezalandırılması için suçlu olması gerekir. O halde bu çirkin fiilleri işleyenler, bütün insanların hukukuna tecavüz etmiş ve onların bedduasını hak etmişlerdir. Dolayısıyla onlar bütün insanlara eziyet edip rahatsızlık verdikleri için apaçık bir günah işlemişlerdir³⁰.

Bunun sonucudur ki, beden sağlığı ve temizlik konuları İslam dünyasında çeşitli ilim dallarınca ele alınmış Ahlâk, İslam Felsefesi, Tasavvuf vb. ilim dallarında beden sağlığı ve ruh sağlığı adı altında insanın iki yönünün birlikte ele alınarak sağlam bir yapı oluşturmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. X. yüzyılın büyük tabip ve filozofu olan Ebû-bekir Muhammed Ebû Zekeriyâ er-Râzî de (ö.925 veya 932) ahlak kitabına *et-Tıbbu'r-Ruhânî* adını vermiş kitabında “bedenî tıp” ve “ruhî tıp” şeklinde iki türlü tıp olduğunu, birincisinin fizik ve fizyolojik hastalıkların önlenmesi ve gerektiğinde tedavisini, ikincisinin ise ahlaki hastalıklardan korunmayı ve bu hastalıkların giderilerek insanın erdemli kılınmasını amaçlamıştır³¹.

Kur'an-ı Kerim asırlar önce doğal hayat dengesinden bahsetmiş, yeryüzünün, bütün donanımıyla özellikle insana, genel olarak ta tüm canlılara bahşedilmiş bir ilahi nimet olduğunu vurgulamış, hayatın ahenk ve dengesini olumsuz yönde etkileyen ve bozan her gelişmeyi bir problem saymıştır. Yeryüzü eko sisteminde bozulma ve kirlenmenin meydana geleceği ve bunun sebebinin de insan olduğu haber verilmiştir³². Günümüz-

29) Azîmâbâdî, Muhammed b. Eşref, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sunen Ebî Dâvud*, Beyrut, tsz. I, 47-48.

30) Nevevî, *Riyâzû's-sâlihîn: Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, s.350, ter. İ. Lütfi Çakan, Raşit Küçük, İstanbul 2002, s. 350.

31) Çağrırcı, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul 1989, s.45.

32) Rum, 30/41

de, erozyon gerçeği, hava, su ve denizlerin kirlenmesi, bunların sonucu olarak da asit yağmurlarının yağması, iklim değişikliği gibi küresel çevre kirliliklerinin insanın kendi fiilleri sonucunda meydana geldikleri gerçeği bilinen hususlardır.

Allah'ın bir lütfü olan bu ekolojik denge günümüzde semâvâta ve kendi iç tabiatına karşı isyan halindeki modern insan tarafından tahrip edilmektedir. Oysa tabiattaki fenomenler Allah'ın âyetleri görülmeli, basit ve sıradan hadiseler olarak değerlendirilmemelidir. Aksi takdirde böyle bir yaklaşım, çağdaş insanın karşılığını son derece pahalı ödeyeceği, çılgınca bir yağma ve soyguna hazırlayacağı itici bir şuur hali olacaktır³³. Allah, insan ve tabiat üçlüsünün bir bütün olarak ele alınması, İslam geleneği dâhil, geleneksel tabiat ilimlerinin köşe taşlarından birini teşkil etmektedir.

Modern bilim geçen birkaç yüzyıl içinde nesnelere arasındaki karşılıklı ilişkiyi unutup, tek bir görüngüyü alıp ötekilerle bağı kopararak, tahlil ederek ve sonuçta bunun sonuçlarını genelleştirerek geliştirmiştir³⁴. Öyleyse özünden koparılan bu dengeyi yeniden kurmak, çevre sorunlarına duyarlı davranmak, bireysel ve toplumsal bir yükümlülüktür. Çevre sorunları ile insan faktörü arasındaki ilişkiler müteşebbis ve emek faktörlerinin teknolojik tutumlarına karşı tabiatın bir tepkisi olarak da yorumlanmıştır. Çevre bozulması, bir yandan insanların beden ve ruh sağlıklarına zarar verirken, bir yandan da kıtlaşan doğal kaynaklar ekonomik faaliyet üzerinde olumsuz etkiler yapmıştır. Bu iki grup etki ikinci bir aşamada, doğrudan doğruya emek produktivitesini azaltıcı sonuçlar doğurmuş; hatta ülke çapında sosyal ve siyasal huzursuzluklar çıkmasına vesile olabilmektedir. İnsanın çevresiyle bütünlüğünü hiçe sayan gelişmeler sonucunda, "doğayı egemenlik altına alma" adına, insanlık tarihinde, belki de, ilk kez böylesine bir anonimleşme, toplumsal atomlaşma ve ruhsal yalnızlaşma düzeyine varılmıştır. Günümüzde, bu bunalımların ağırlıklı olarak yaşandığı Batı ülkelerinde, hepsinin de ortak çıkış noktası doğal dengenin bozulması olan çeşitli çevreci akımların çıkması ve zaman zaman yeni çevreci eylemlerin yapılıyor olması bu gerçeğin bir ifadesi olsa gerektir. İlimli-resmî çevreci yaklaşımlardan, çevre sorunlarına 'ekolojik' bakış açısını mevcut toplumsal kurumları ve yaşama tarzını eleştirmeye dek genişleten daha radikal eğilimli yaklaşımlara, siyasal düşünörlere, aydınlara dek yeni oluşumlar da bunun örneklerindedir.

Sağlık, değişen, kuşkusuz belli sınırlar içinde değişen bir ortama uyum yapma, büyüme, yaşlanma, hastalanınca iyileşme, çocuk yetiştirme, acı çekme, ölüm gerçeğinin yarattığı var oluşsal bunalıya rağmen yaşama kapasitesidir. Amaçlarında ve örgütlenmesinde insanca yaşama yabancılaşmış sağlıksız bir toplumda sağlıklı kalmak, ancak bütüncül bir çevre anlayışı ve çevreyi korumak, sağlıklı kılmak üzere etkin bir mücadele ile olanaklıdır. Böylesi bir mücadele sürecinde, sağlık, sunulmuş bir veri olmaktan çıkarak kazanılması gereken toplumsal-siyasal bir hakka dönüşmektedir³⁵.

Tibbin toplumsal sorumluluğu çevreci ve toplumcu bir sağlık anlayışını gerekli kılmaktadır. Ağırılık ve öncelik tedavi edici hekimlikten toplum hekimliğine kaydırıldığında, sağ-

33) Aydın, Hüseyin, *İnsan-Çevre Münasebetinin Modern Yaklaşımının Teolojik Kriiği*, Malatya 2003, s. 149.

34) Nasr, S. Hüseyin, *İslam ve İlim*, çev. İlhan Kutluer, İstanbul 1989, s.228-229.

35) Güleç, *Çevre ve Ruh Sağlığı*, s.1

lık olgusunun bir çevre sorunu olduğu da, kabul edilmiş olacaktır. Böylelikle de, tıp kendi amaçlarına yabancılaşmış uygulamalardan kurtulabilecektir. Ancak, ekolojik anlayışın bir toplumda etkin ve yaygın olabilmesi için bireylerin, sağlıklı bir çevrede yaşamının devredilemez, vazgeçilemez temel yurttaşlık hakkı ve görevi olduğunu anlamaları gerekir.

Diğer, yandan, ruh hekimi olarak, insanda ruh sağlığı ve bozukluklarının değerlendirilmesi sürecinde kültürel-toplumsal çevrenin sürekli göz önünde tutulması gerektiğini, insan-doğa ilişkilerinde, hangi alanda olursa olsun, gerçekçi yaklaşımın merkezinde çevre kavramı ve anlayışının bulunduğunu belirtmeliyiz. Bu denli yaygın bir ruhsal rahatsızlığın kültürel-toplumsal çevre koşulları ve buna bağlı yaşama tarzı ile ne denli sıkı bir ilişki içinde olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Zira insanoğlunun, kendine özel etkinlikleri gereğince, çevresi ile uyumluluk içinde var oluşunu koruyabildiği ve çevresini etkileyebildiği ölçüde yaşayan canlı bir bütün, bir birim, bir birey olduğu herkesçe kabul edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu çerçevede birçok ayette kâinat, dünya, dünya üzerindeki canlı-cansız varlıklar, yeşil bitki örtüsü, yağmur, deniz, ırmaklar ve ilahi nimetlerden, tabii varlıkların korunması gerektiğinden, tabiatın bir ölçü ve denge içinde yaratıldığından bahsedilmektedir³⁶. Bu âyetlerin temel vurgusu bu yönleriyle her birinin insan için birer işaret, emareler olmasıdır. Bir başka ifadeyle her biri evrenin bütüncül yapısını, bu yapıdaki uyumu kavramayı sağlayan birer uyarıcıdır. Ayrıca Kur'an, Allah'ın yeryüzünün imar sorumluluğunun insana verildiğini bildirir. Nitekim "Sizi yeryüzünde yaratıp, orayı imar etmenizi dileyen Allah'tır"³⁷ buyrulmuştur. Ayette geçen "isti'mar" kelimesi, "Allah sizi, yeryüzünü imar ediciler yaptı" veya "Allah yeryüzünü sizin imar etmenizi istedi" şeklinde yorumlanmıştır³⁸. Bazı İslam bilginleri bu ve benzeri âyetlere dayanarak, su kaynaklarının açılması, ağaçlandırma çalışmaları gibi imar işlerinin topluma farz olduğunu söylemişlerdir³⁹.

Sonuç

Bugünkü çevre ve ekolojik problemlerinin çözümü için üretim-tüketim, bilim-teknoloji, sanayi-tarım gibi bütün sektörler birlikte değerlendirilmelidir. Bu faaliyetler insan eliyle olduğuna göre, çevre sorunlarının da insan merkezli olduğu bilinmeli ve çözüm insan öncelikli olarak ele alınmalıdır. Ekolojik dengenin daha fazla tahrip olmadan korunmasında evrensel boyutta her insana, özeldense, bütün kurum ve kuruluşlara, özellikle de eğitimcilere büyük görevler düşmektedir.

İleri düzeyde sanayileşmiş Batılı tüketim toplumlarında ve giderek anakentlerde birey, günlük yaşantısını geçirdiği çevrenin doğallığını yitirmesi ve kısıtlılığı sonucu, insanî faaliyetlerinden tecrit edilmiş ve kendine yabancılaşmış olarak yaşamak durumundadır. Artık Batılı insan, kendini eyleminden sorumlu ve özgür bir "özne" olarak algılamak yerine, bir "şey" ya da "nesne" olarak görmektedir. Bu nedenle bugün insanlığın en muhtaç olduğu husus kendi öz güvenini kazanması ve yitirilen bütün değerlerin yine kendi eliyle

36) Konuyla ilgili bazı âyetler için bkz. Bakara, 2/164; Rum, 30/20-25; Enbiya, 21/31-33; Nahl, 16/65, 69, 79; Casiye, 45/3-5; Ra'd, 13/2-4; Yasin, 36/33-40; Yunus, 10/5; Hicr 15/16; Neml, 27/60.

37) Hüd 11/61

38) İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, Beyrut 1984, 4/133.

39) Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, Beyrut 1992, 6/175.

gerçekleştiğini bilmesidir⁴⁰. Çevre sorunlarının çözümü, ekolojik anlayışın, çevre bilincinin yaygınlaşması ve güçlenmesinde bu bilme ve öze dönüş kaçınılmaz bir husustur. Yaşadığı biyolojik-kültürel-toplumsal çevreden kendilerini sorumlu tutan, bu konudaki egemenlik haklarını herhangi merkezî bir kuruma devretmeden kendisi üstlenen, “çevre” gerçeğine duyarlı kitleler sorunları çözmeye temel etken olacaktır.

Bu duyarlılığın elde edilmesinde de dikkat edilmesi gereken öncelikler vardır. Bunların başında günümüzün temel hastalığını oluşturan bireysel yaşamın ve paylaşımına kapalı bir zihin dünyasının terk edilmesi, sorunların paylaşımı gelmektedir. Bu çerçevede öncelikle temizliğe duyarlı, çevre bilincinin oluşturulması, zoraki uygulamalarla, bir takım yaptırımlara dayalı olmayan, insanın kendi özülüyle barışık bireylerden kurulu bir toplum düzeninin oluşumu sağlanmalıdır. Evrenin kullanıma açık tüm alanları bir yönüyle kamusal bir alan oluşturduğu sadece bizim değil bizden sonra gelenler için de bir emanet olduğu hatırlanmalı, duyarsız benmerkezci bir zihin, terk edilmelidir. Yaşadığımız her ortamda yapılması hoş karşılanmayan davranışlardan uzak durulmalı, yaşam alanları hayatın ayrılmaz; bir bütünün karşılıklı çalışan unsurları, birer parçaları kabul edilmeli, kamu malları olduğu bilinci geliştirilmeli, ekolojik dengenin korunmasında tabiatın bir bütünlük oluşturduğu fikri göz ardı edilmemelidir. Bu bilincin ahlâkî öğelerin temel alınarak geliştirilebileceği, biyolojik, ekolojik ve teolojik bütüncül bir anlayışa sahip olmakla mümkün olacağı, göz ardı edilmemelidir.

Günümüz ekolojik düşünce adına yapılan çalışmalar kapitalist ilişkilere yöneltilen bir takım eleştirileri barındırır da yeterli değildir. Zira temel hayat tarzı, tabiatla insan ilişkisi sorgulanmamakta, insanlığı topyekûn felakete götürecek gidişi önlemeye yönelik çalışmalar yapılmamaktadır. Çevre sorunları üzerinden yeni bir ekonomik rant savaşı yapılırken üretilen siyasetler, ileri sunulan çözüm yolları yeni sömürgecilik devamından başka bir sonuç doğurmamaktadır.

Bu nedenle insanın önerdiği insan-insan, insan-tabiat, evren ve yaratıcı ilişkisini yok sayan zihniyetler terk edilmeli, küreselleşmeye iman derecesindeki bağılıkların sonuç vermeyeceği öne çıkarılmalıdır. Geçmiş medeniyetlerimizde her zaman insan, kâinat ve Allah üçlüsü bir anlayışa sahip olduğumuz, yeryüzünde keyfince yaşama hakkına sahip olmadığımız, yaşadığımız evrenin tüm insanlığın ortak malı olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Kendine tanrılık izafe ederek eşyaya keyfince tasarruf eden insanın tabiatı yağmalamasına seyirci kalınmamalı, tabiatın bize gelecek nesillere miras bırakılmak üzere emanet olarak verildiği unutulmamalıdır. Bütün bunların üstesinden gelinmesinin; bireysel ve sosyal hayatın zorluklarının aşılmasının, insan fitratı üzerine oluşturulmuş İslam’ın iman, inanç ve pratiğe yönelik yaptırımlarıyla bütüncül bir zihin yapısıyla mümkün olabileceği, göz ardı edilmemelidir⁴¹.

40) Güler, İlhami, “Global Isınma, Ekolojik Dengenin Bozulması Ve İklim Değişikliğinin Teolojisi”, *Kelam Araştırmaları* 5:1 (2007), 14.

41) Belirtilen bu hususlara benzer talepler, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 15-16 Mayıs 2008 tarihli “Uluslar arası Çevre ve Din Sempozyumu Sonuç Bildirgesi”inde de vurgulanmıştır. Bk. (http://www.istanbul.edu.tr/duyurular/duyuru_icerik.php?1330)